

*Božidar Flajšman, Bojan Balkovec**

Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945**

Italijanska okupacijska cona, poimenovana Provincia di Lubiana (Ljubljanska pokrajina), je zajemala Notranjsko, Ljubljano, večji del Dolenjske in Belo krajino oziroma območje sreza Črnomelj. Belo krajino so okupirali spomladi 1941.¹ Po kopnem je ta meja potekala od Trdinovega vrha ali cerkve sv. Jere do izliva Kamenice v Kolpo pri Božakovem in nato ob Kolpi navzgor do Predgrada. Že pred letom 1941 je srez Črnomelj (oziroma Bela krajina) obsegal tudi takratno občino Radatovići v Žumberku, zato so tudi to območje leta 1941 v celoti okupirali Italijani.² Ob italijanski okupaciji je tako meja Dravske banovine postala tudi meja med fašistično Italijo in ustaško Hrvaško. Prihod okupatorske vojske je bil sprejet na različne načine. Po pričevanju Marije Starešinič s Preloke je preloški župnik Jože Pokorn dekletom dejal:

»Dekleta, zdaj so v Preloki tuji ljudje, ki nosijo uniforme. Ako bo šla katera s temi fanti plesat, ali da bi se z njimi družila, ona ni vredna, da bi jo po vojni en slovenski fant povohal, ni vredna, da jo obsije slovensko sonce.«³

Posamezniki, nezadovoljni, ker je Bela krajina prišla pod Italijo, pa so maja 1941 začeli zbirati podpise za priključitev Bele krajine (sreza Črnomelj) k Nemčiji. Iz poročila

* Dr. Božidar Flajšman, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozidar.jozef.flajsman@ff.uni-lj.si, dr. Bojan Balkovec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

** Prispavek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

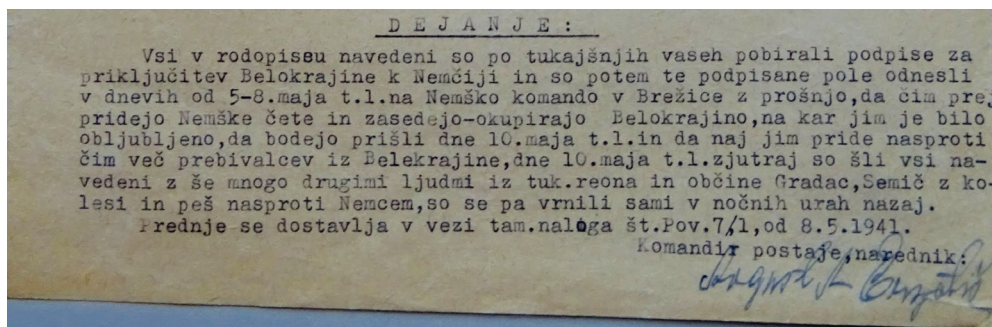
1 Italijanska vojska je 4. 5. 1941 v paradi vkorakala v Metliko. Rus, Kronika mesta Metlike II., 15.

2 Krajevni leksikon Dravske banovine, 129.

3 Intervju z Marijo Starešinič, Preloka, 23. september 2017. <https://youtu.be/xuVmLPmkVgw>

žandarmerijske postaje Dolnji Suhor je razvidno, da je 20 posameznikov iz vasi v okolici Suhorja zbiralo tovrstne podpise. Skupaj z občani občin Gradac in Semič so jih v dnevih od 5. do 8. maja 1941 odnesli na nemško komando v Brežice, na katero so naslovili tudi prošnjo, da Nemci čim prej zasedejo oz. okupirajo Belo krajino. To se ni zgodilo, čeprav so jim Nemci zatrdili, da bodo prišli 10. maja, kot piše v omenjenem poročilu.⁴ Vzrok, da so nekateri želeli pod Nemčijo, je Belokranjec Anton Stipanič pojasnil takole:

»Vsi so se Italijanov bali, ker so stari ljudje večinoma sodelovali v prvi svetovni vojni, bili so tudi na italijanski fronti in niso marali Italijanov. Če sem čisto iskren, če že okupator, potem so Nemci boljši od Italijanov. Veliko ljudi je delalo v Nemčiji in so dobro služili, pošiljali so denar domov, med njimi je bil tudi moj oče.«⁵

Slika 1: Zbiranje podpisov za priključitev Bele krajine k Nemčiji. Izsek iz prijave Žandarmerijske stanice Dol. Suhor, br. 79, 12. maj 1941, sreskemu načelstvu v Črnomlju.

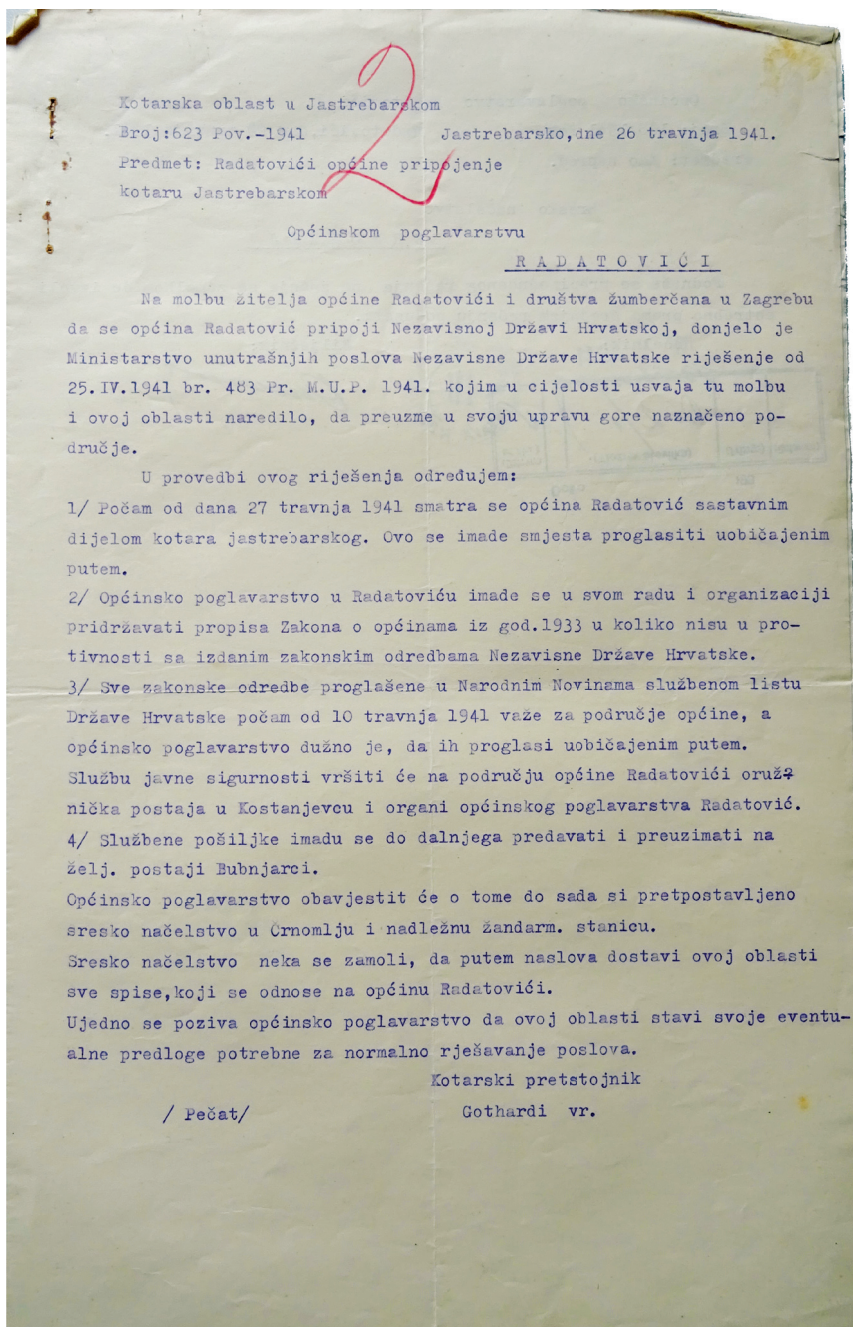
Bilo je še nekaj drugih zapletov, da meja ne bi potekala tako, kot je bilo odločeno na najvišjih inštancah. Kotarska oblast v Jastrebarskem je tako obvestila Občino Radatovići, da jo je Ministrstvo za notranje zadeve NDH, na željo prebivalcev Radatovičev in društva Žumberčanov iz Zagreba (riješnje od 25. 4. 1941 br. 483 Pr. M.U.P. 1941), priključilo NDH.⁶

V arhivih ni zaslediti dokumenta, ki bi potrjeval takšno željo krajanov Radatovičev. Kot bomo videli iz ostalih dokumentov in pričevanj, je bila zgodba povsem drugačna. Kraljevi civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje je 3. maja 1941 s pismom osebno odgovoril okrajnemu glavarju v Črnomlju, da je bilo z odlokom zasedeno slovensko ozemlje proglašeno kot integralni del Kraljevine Italije in tvori Ljubljansko

4 AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

5 Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. Od 3:15 do 3:53. https://youtu.be/dmSKMLqAF_s

6 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941, Jastrebarsko, dne 26. travnja 1941. Predmet: Radatovići općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

Slika 2: Izsek iz dopisa Obćini Radatovići, ki jo Kotarska oblast v Jastrebarskem obvešća, da jo je Ministrstvo za notranje zadeve NDH, na željo prebivalcev Radatovićev in društva Žumberčanov iz Zagreba, priključilo NDH.

provinco. Črnomaljski srez je zato v vsej svoji celoti del imenovane province.⁷ Kaže, da se je nato zadeva tudi zaključila, čeprav so sledili še zapleti z razmejitveno komisijo, ki naj bi na terenu določila mejo med Italijo in NDH. V poročilu občine Radatovići 5. novembra 1941 piše, da je bila razmejitvena komisija NDH v Radatovićih 21. oktobra 1941 predvsem zaradi propagande, ne pa zaradi topografije oz. razmejitvenega dela med Kraljevino Italijo in NDH. V poročilu lahko preberemo, da jih je zanimalo le razpoloženje ljudi, denimo, zakaj je bil v Radatovićih postavljen slavolok v čast visokega komisarja iz Ljubljane in podobno.⁸ Hrvaške zahteve po Žumberku je v svojem dopisovanju z italijanskim poslanikom v Zagrebu Casertanom zapisal tudi hrvaški zunanji minister Mladen Lorković. Lorković je opozarjal, da je Žumberak del Hrvaške, ki je s priključitvijo zasedenih ozemelj k Italiji 3. maja 1941 tja pričel neupravičeno. Casertano je Lorkovića v prvem odgovoru zavrnil, da večji popravki mejne črte niso mogoči. Možne so le manjše spremembe pri postavljanju posameznih mejnih kamnov. V daljšem odgovoru je Lorković povzel zgodovinski razvoj pripadnosti Radatovićev v nekaj desetletjih pred letom 1941. Opozoril je, da je bilo marca 1941 že dogovorjeno za prestavitev občine Radatovići iz okraja Črnomelj v okraj Jastrebarsko. Zaradi vojne do tega potem ni prišlo. Po Lorkoviću naj bi bilo prebivalstvo občine Radatovići »izključivo hrvatske narodnosti«. Tam naj bi po njegovem živelo 1945 Hrvatov in 36 Slovencev. Poleg Radatovićev je omenjal tudi Marindol, ki je na zemljevidih označen kot ozemlje znotraj Italije, a je bil pred tem v okviru Hrvaške.⁹ Med vojno je ostal v okviru okupirane Slovenije.

O takratnem razpoloženju ljudi v občini Radatovići je nekdanji partizan Gabre Bogdanović med drugim povedal: »*Bil pa je strah, da bi ustaši prišli /.../ ustaši so znali, da so bili Radatovići opredeljeni za NOB, Žumberčani smo bili sovražniki NDH.*«¹⁰ Partizan, Žumberčan Janko (Janta) Goleš iz Vukšičev pri Radatovićih, pa je dejal: »*Meja nam je puno koristila, da nije NDH smio tu doći – vojska, jer oni su znali ko smo mi, i da se tu stvara ustanak. Korijeni so naši pravoslavni.*«¹¹ Radatovići, slovenska vas s srbskim prebivalstvom, je med vojno imela srečo, ker je pripadala Italiji, saj bi sicer gotovo doživela ustaški pogrom.

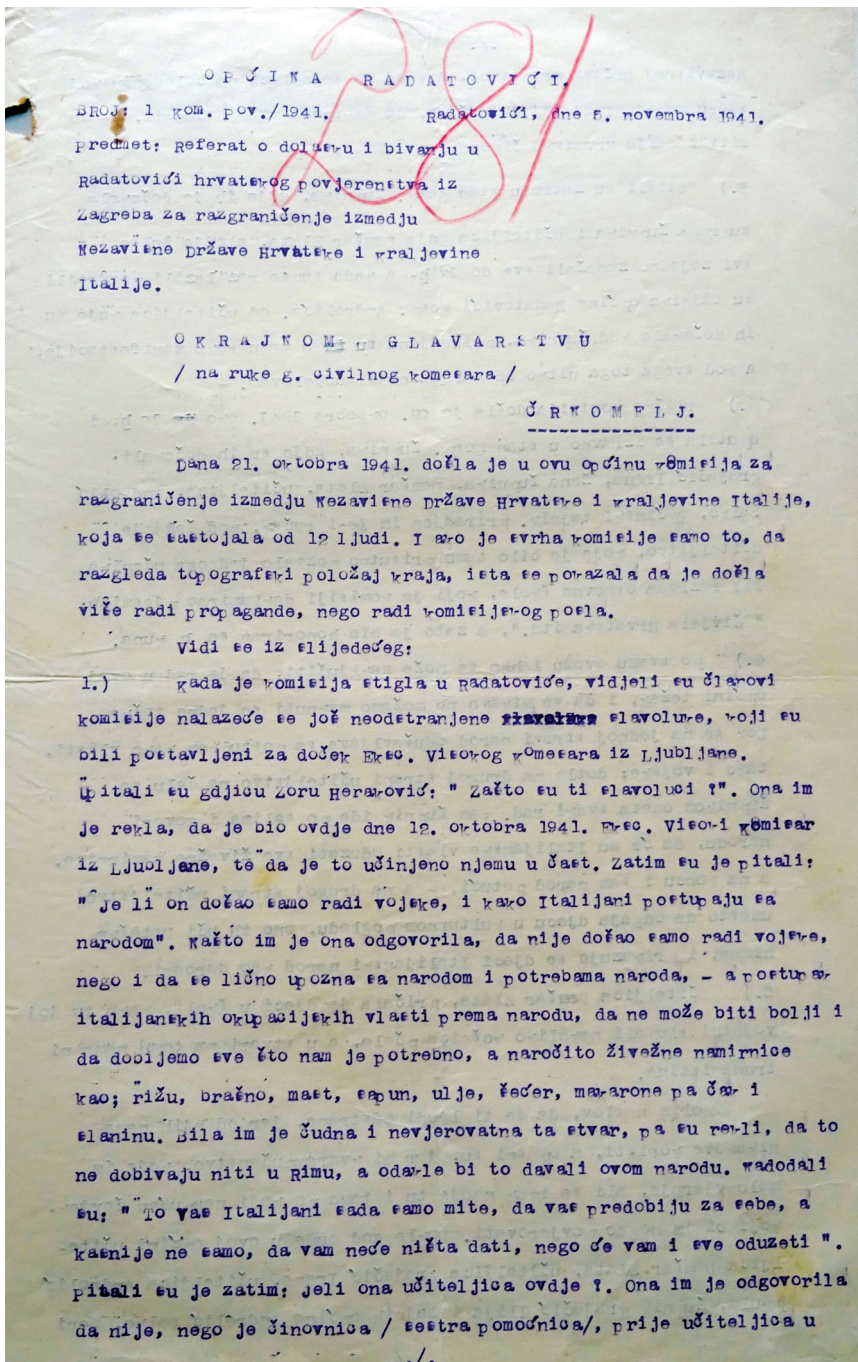
7 SI AS 1790, škatala 5, mapa 2. Kr. Civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani, I. No.216/1, Ljubljana, dne 3. maja 1941. Radatovići, občina v sestavi sreza Črnomelj. Občino Radatovići je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino z odredbo št. 21 dne 9. maja 1941 priključil tej pokrajini. Glej Službeni list za Ljubljansko pokrajino, št. 39, 14. 5. 1941. Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–42, 315.

8 SI AS 1790, škatala 3, mapa 1. Občina Radatovići, Broj:1 kom. pov./1941, Radatovići, dne 5. novembra 1941. Predmet: referat o dolasku i bivanju u Radatovići hrvatskog povjerenišva iz Zagreba za razgraničenje izmedju Nezavisne države Hrvatske i Kraljevine Italije.

9 Dopisovanje med Lorkovićem in Casertanom je objavljeno v Mednarodni ugovori 1941, leto tiska ni navedeno, 115–122.

10 Intervju z Gabretom Bogdanovićem, Hrast pri Metliki, 29. junij 2017. <https://youtu.be/jCP2TTePVvo>

11 Intervju z Jankom (Janto) Golešem, Vukšiči pod Radatovići, 5. julij 2017. <https://youtu.be/B9ejRZckQ0U>

Slika 3: Prva stran referata Občine Radatoviči o obisku razmejittvene komisije NDH v Radatovičih, 5. november 1941.

V italijanskem zapisniku sestanka, ki je bil 8. aprila 1942 pri poveljniku XI. armadnega zbora z ekselenco visokim komisarjem za Ljubljansko pokrajino, je moč prebrati, da so razpravljali tudi o zaprtju meje med Slovenijo in Hrvaško. Visoki komisar je povedal, da je zmanjšal število pripadnikov karabinjerjev, kraljeve finančne straže in obmejne milice, razporejenih ob nemški meji, da bi okrepil nadzorstvo nad hrvaško mejo in da je sprejel ukrepe, kot so: sekanje gozdov v pasu ob obmejni črti, in sicer v različni širini od 100 do 300 metrov; postavljanje žičnih ovir; prepoved vožnje čez Kolpo povsod, kjer ni dovoljenih prehodov; zaplemba vseh čolnov, tudi hrvaških, če se zalotijo v bližini italijanskega brega.¹²

Glede prihoda na mejno reko Kolpo pa je Martina (Tinčika) Jug dejala, da so se na začetku okupacije, še posebej otroci, kopali na metliškem kopaljšču na Kolpi skupaj z italijanskimi vojaki in oficirji, kasneje pa so potrebovali prepustnice za prehod iz ožičene Metlike.¹³ Na sliki 4 je zemljevid ožičene Metlike, ki je nastal na podlagi partizanske skice.¹⁴ Na podlagi italijanskih načrtov¹⁵ in ostankov italijanskih bunkerjev je vrisan tudi del obrambne linije proti Neodvisni državi Hrvaški (NDH). Italijani niso postavili bodeče žice ob mejni reki Kolpi, zavarovali so le mostove in druge objekte ob reki. So pa z žico in bunkerji v celoti ali deloma obdali svoje postojanke. V Beli krajini so bile 1. marca 1942 italijanske vojaške, karabinjerske, financarske in miličniške postojanke v krajih: Radatovići, Radovica, Krmačina, Božakovo, Rosalnice, Metlika, Bušinja vas, Suhor, Jugorje, Semič, Primostek, Podzemelj, Gradac, Krasinec, Črnomelj, Griblje, Pobrežje, Adlešiči, Miliči, Žuniči, Preloka, Zilje, Vinica, Dol. Suhor, Učakovci, Sinji Vrh, Damelj, Hrib, Kot, Stari trg, Dol, Laze in Predgrad.¹⁶ Velika večina jih je bila ravno ob meji z NDH. V Kroniki mesta Metlike je zapisano, da so Italijani začeli spomladi 1943 graditi belokranjski del meje (utrjene linije) proti Hrvaški.¹⁷ Črnomaljski župnik Lojze Jože Žabkar pa je v svojem dnevniku 3. avgusta 1943 zapisal:

»Metlika – sami bunkerji, žice, jarki. Italijani še zmeraj napenjajo žico (Rosalnice – Slamna vas). Čemu, ko se imperij podira? Mnogi lepi spomini me vežejo na Metliko – tu sem bil pred šestimi leti kaplan in sem se odlično počutil. A danes je vse drugače.«¹⁸

Meja je kmalu začela povzročati mnoge probleme, tudi gospodarske. V dopisu občine Metlika 16. avgusta 1941 Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani

12 Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–1942, 316.

13 Intervju z Martino (Tinčiko) Jug, Metlika, 19. avgust 2017. https://youtu.be/szQsP0R_lrM

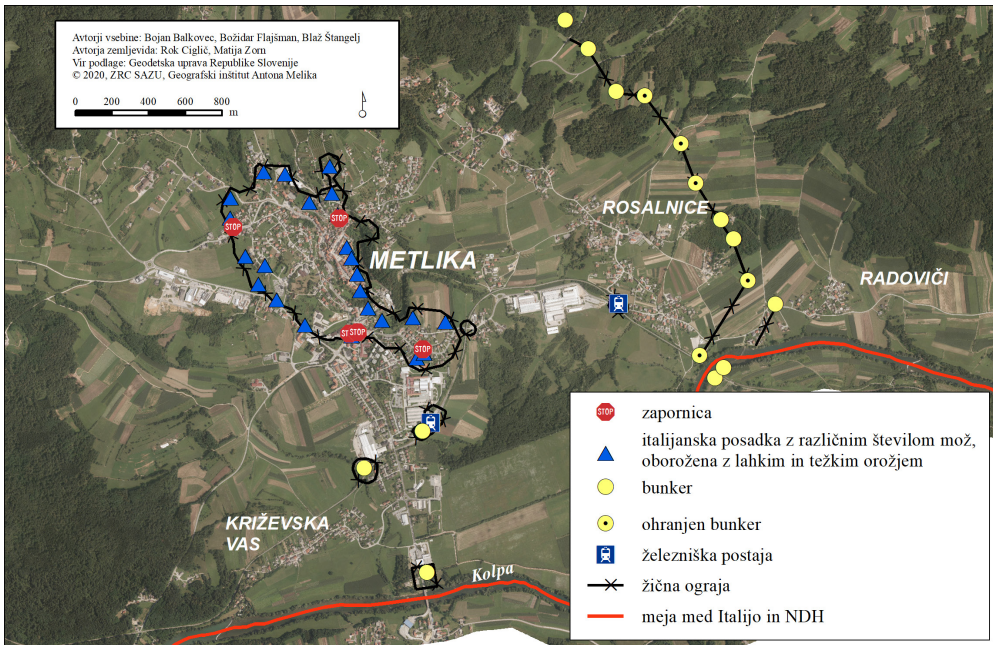
14 ARS SI AS 1865 Komanda vojne oblasti in komande mest VII. Korpusa, t.e.211.

15 SI AS 1773, t.e. 773, Poveljstvo 14. pehotne divizije ...

16 Ferenc, Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–1942, 464.

17 Rus, Kronika mesta Metlike II., 62.

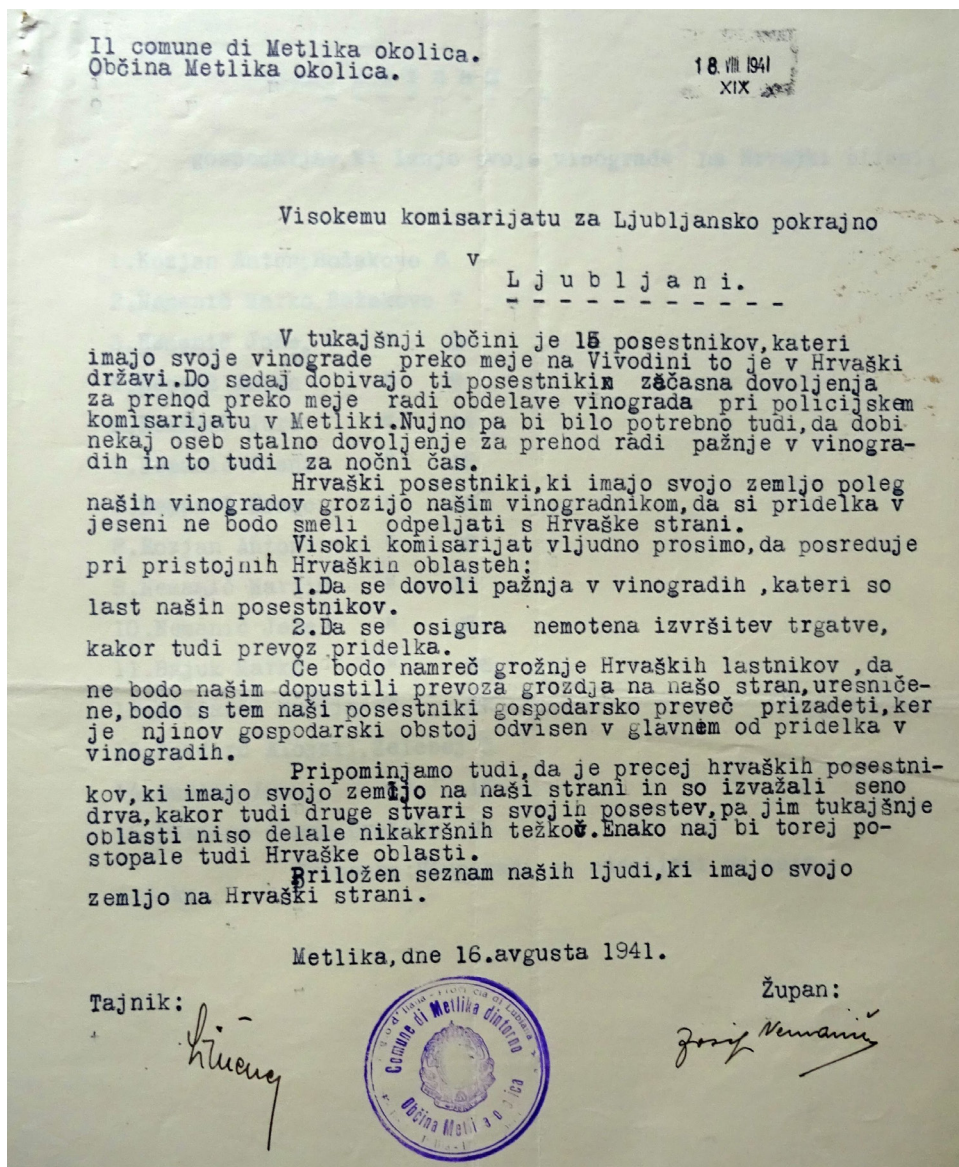
18 Žabkar, Izpovedi, 89.

Slika 4: Zemljevid ožičene in utrjene Metlike.

Slika 5: Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker. Na hrbtni strani fotografije je zapisan datum november 1942.

Slika 6: Dopis Občine Metlika v katerem opisujejo težave, ki jih je meja povzročila vinogradnikom, 16. avgust 1941.

lahko preberemo, da hrvaški posestniki, ki imajo svojo zemljo zraven njihovih vinogradov na Hrvaškem, grozijo njihovim vinogradnikom, da si pridelka jeseni ne bodo smeli odpeljati s hrvaške strani. Pri tem pripominjajo, da je tudi precej hrvaških posestnikov, ki imajo svojo zemljo na njihovi strani, kamor so izvažali seno, drva pa tudi druge stvari

s svojih posestev, pa jim tukajšnje oblasti niso delale nikakršnih težav. Zato pričakujejo, da naj bi enako ravnale tudi hrvaške oblasti.¹⁹

Nova meja je sprožila tudi tihotapstvo. Ivan in Štefka Špehar z Brega, vasice v dolini Kolpe med Damljem in Radenci, pravita, da se je tihotapilo predvsem konje in hrano. Italijani so mejo nadzorovali samo s patrolami, žice ni bilo. Za prehod meje so fašisti v Špeharjih napisali dnevne dovolilnice. Po kapitulaciji Italije so na slovensko stran vozili hrvaške civiliste, ki so imeli partizanske propustnice. Z njimi so sol menjali za koruzo.«²⁰

Takole pa je pričal Jožef Klepec iz Krasinca ob Kolpi:

»Italijani so tu imeli stražo. Gor in dol od nas kak kilometer je Kolpa ravna, pri Gribljah pa malo zavije, tam Italijani niso imeli pregleda /.../ Nekateri hrvaški državljani so tam Žide vozili čez vodo. Ljudje so pripovedovali, da so bili bogati, nekatere so tudi okradli. Okradli so jih ti, ki so jih vozili čez Kolpo. Ko so prišli na drugo stran reke, so kričali, da so Italijani, bejžmo, bejžmo. Židi so poskakali ven, oni pa s čolnom, polnim robe, nazaj na hrvaško stran /.../ Židi so nosili s seboj prtljago, drugače pa so imeli v glavnem denar – zlato, cekine. Spominjam se, ko sem še v šolo hodil, da sta šla oče in mati na Hrvaško kupit te cekine, da so jih nato nosili zobarom. To je bilo kvalitetno zlato ... cela dolina si je s temi cekini zobe delala. Židi so bežali iz Hrvaške, kam so potem šli, mi ni bilo znano.«²¹

Na Gorjancih/Žumberku so imeli Italijani obmejno postojanko v Radatovičih in Ostrižu. Franc Kočevar je doživel, kako so fašisti 7. avgusta 1942 požgali Bojanjo vas, ker so partizani prerezali telefonski kabel, ki je povezoval omenjeni italijanski obmejni postojanki.²² Italijanski vojak, Giovanni Cuccu – Ivo, ki se je kasneje pridružil partizanom, pa je v svoji knjigi spominov zapisal, da je postojanka Radatoviči veljala za kazensko, saj je imela manjšo posadko, bila je daleč v hribih ter zato zelo nevarna. 4. 12. 1942 se je italijanska posadka umaknila iz Radatovičev, pet dni kasneje pa tudi iz Ostriža.²³ Žumberak je tako že decembra 1942 postal svobodno ozemlje, skoraj leto dni pred italijansko kapitulacijo. Zato je na tem območju nastalo tudi veliko skupnih slovensko-hrvaških partizanskih bolnišnic, cesto med Brezovico in Radatoviči pa so leta 1975 poimenovali v cesto partizanskih bolnišnic. O tem priča tudi spominska plošča v Brezovici. Živi so tudi spomini Danice Car iz Brezovice, ki še vedno hrani

19 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. II comune di Metlika okolica, Občina Metlika okolica, 18. 8. 1941. Visokemu komisarijatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani. V tukajšnji občini je 15 posestnikov, ki imajo svoje vinograde prek meje.

20 Intervju z Ivanom in Štefko Špehar, Breg ob Kolpi, 2. december 2017. <https://youtu.be/XDRfAl2IPcU>

21 Intervju z Jožefom Klepcem, Krasinec, 3. september 2017. https://youtu.be/dio_y0OITPY

22 Intervju s Francem Kočevarjem, Bojanja vas, 9. julij 2017. <https://youtu.be/RkzrM-xplPc>

23 Cuccu, Šestnajst mesecev med slovenskimi partizani, 42, 54.

bankovec za 50 *reich* mark, poklonil ji ga je ranjeni nemški vojak, ki so ga tudi zdravili v tukajšnjih partizanskih bolnišnicah.²⁴ Partizan Anton Stipanič, Belokranjec iz Gradca, pa je glede meje dejal: »Partizani meje nismo priznali, mi se nismo borili za Hrvaško ali Slovenijo posebej, mi smo se borili za obe skupaj, za Jugoslavijo.«²⁵

Zaradi vse večjega razmaha partizanskega gibanja so začeli Italijani streljati talce,²⁶ požigati vasi²⁷ in ljudi deportirati v koncentracijska taborišča, predvsem na otok Rab in v Gonars. V Arhivu Republike Slovenije hranijo več italijanskih seznamov internirancev. Na enem od teh seznamov je navedena tudi Darinka (Darka) Šimec (kasneje poročena Čop) in ženski del njene družine.²⁸ Darka je bila skupaj z mamo in tremi sestrami internirana v taborišče Kampor na Rabu, nato pa še v Gonars. O svojem bivanju v internaciji je med drugim navedla primer, ko so starši umrli, otroci so ostali sami, nato so jim uši dobesedno izjedle kožo.²⁹ Partizanski harmonikaš Ivan Starešinič iz Žuničev ob Kolpi pa je dejal, da niti en Žuničan ni šel v italijansko koncentracijsko taborišče. Imeli so srečo, kajti kamioni so že prišli, da jih odpeljejo, pa je italijanski komandant v Žuničih to preprečil.³⁰ Po pričevanjih Marije Starešinič iz Preloke se je enaka situacija ponovila tudi v Bojancih. Zaradi ljubezni med italijanskim komandantom in dekletom Zoro iz Bojancev. Italijanski komandant je preprečil, da bi kogarkoli iz Bojancev odpeljali v internacijo.³¹ Razmere v posameznih krajih so bile očitno različne.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Bela krajina postala svobodno ozemlje, kjer se je začel odvijati pomemben del nacionalne zgodovine. Tu se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih inštitucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih vdorov Nemcev in ustašev. Zgodili so se vdori ustašev in Nemcev v Metliko,³² Vinico³³ in Adlešiče³⁴ ter nemško bombardiranje Črnomlja³⁵ in Dragatuša.³⁶

24 Intervju z Danico Car, Brezovica, 3. avgust 2017. Posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

25 Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. <https://youtu.be/sRkD51Tf9KQ>

26 Intervju s Petrom Rauhom in Milko Mihelič, Predgrad, 24. julij 2019. <https://youtu.be/N6g9-YqvzNA>

27 Intervju s Francem Kočvarjem, Bojanja vas, 9. julij 2017. <https://youtu.be/RkzrM-xpIPc>

28 SI AS, 1790, 2. škatla, 1. mapa, Elenco degli internati dal comune di Črnomelj.

29 Intervju z Darinko (Darko) Čop, Črnomelj, 10. marec 2018. <https://youtu.be/qDTSr9tPiro>

30 Intervju z Ivanom Starešiničem, Balkovci, 5. junij 2018. <https://youtu.be/FlxifP3kYTc>

31 Intervju z Marijo Starešinič, Črnomelj, 14. avgust 2018. <https://youtu.be/D3vrenYJBFA>

32 Zveza borcev NOV, Metlika v plamenih, 1964.

33 Polič, Belokranjski odred, 557–562; Intervju z Ivanom in Štefko Špehar, Breg ob Kolpi, 2. december 2017. <https://youtu.be/XDRfA12IPcU>

34 Dular, Adlešiči v Beli krajini, 25, 26.

35 Weiss, Od daleč je videla kako so padale bombe na mesto. Memento ob 70-letnici bombardiranja Črnomlja 3. oktobra 1943.

36 Weiss, Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi. Memento ob 70-letnici bombardiranja vasi Dragatuš 5. maja 1944. Intervju s Tončko Adam, Dragatuš, 10. 9. 2017. <https://youtu.be/hHbwTk2T9ZI>

Slika 7: Adlešiči po ustaškem požigu 21. marca 1945.

Posebej globoko se je v spomin vtisnilo brutalno ravnanje ustašev, ta spomin se še danes živo ohranja pri obmejnem prebivalstvu. O Italijanah smo v množici intervjujev slišali tudi pozitivne besede, o ustaših pa izključno negativne. Poleg že navedenih izjav Žumberčanov Gabreta Bogdanovića in Janka Goleša je o ustaših pričala tudi Marija Koležnik, katere rojstna hiša še vedno stoji v bližini mejnega prehoda v Metliki, tik ob glavni cesti. Takole je dejala:

»Prvič so prišli ustaši v novembru 1943 na naše slovensko ozemlje, takrat je bilo že osvobojeno ozemlje. Takrat so zažgali nam in sosedom gospodarska poslopja, tako, da je gorelo pri nas, Štuparjevih, pri Vrtačičevih; Milčinovičevih in v Križevski vasi pri Milekovih. Zažgali so samo gospodarska poslopja. K nam so tudi prišli ustaši, nas postrojili ob steno in ker so bili domačini iz hrvaških vasi, moj oče in mama so jih dobro poznali, so samo zahtevali, kje je brat, ker so vedeli, da je šel v partizane. Stali smo ob steni, da nas bodo postrelili. Ja se tega vse spominjam, ne vem pa kak so govorili starši, da je prišel en nemški oficir in je nad ustaši skričal, da so nas pustili pri miru. Odpeljali so nam prašiča in to kar lepo rejnega. Potem smo pa seveda pogorišče gasili.«³⁷

37 Intervju z Marijo Koležnik, Metlika, 9. februar 2019. https://youtu.be/ILFQUO_aY68

Slika 8: Marija Koležnik na ožičenem mejnem mostu čez Kolpo pri Metliki 9. februarja 2019.

Njena rojstna hiša še vedno stoji slabih 500 m stran od tega mejnega mostu in je najbližja sedanjemu mejnemu prehodu. Kjer zdaj stoji tabla z zastavo Republike Slovenije in Evropske unije, je med drugo svetovno vojno stala hiša, ki jo je italijanska vojska spremenila v bunker (glej sliko 5).

Katica Adlešič in Marija Kordež sta pripovedovali o ustaškem požiganju in ropanju Adlešičev.³⁸ Frančiška Tahija pa o tem, kako so ustaši s hrvaške strani streljali tudi na otroke, ki so se kopali v Kolpi.³⁹ Ne zaradi italijanske ali kasneje nemške kontrole, temveč zaradi ustaškega nasilja se ljudje niso upali prečkati meje. Franc Zepuhar je to opisal takole: »Mamo tle enga trgovca na Suborju, ki je šel tud prečkat mejo, nekaj nabavit. Pa so ga dobili ustaši, pri priči so ga zaklali. Ljudje se niso upali hodit čez.«⁴⁰ Danes se same po sebi ponujajo primerjave med nekdanjo okupacijsko mejo in sedanjo ograjeno in ožičeno mejo z Republiko Hrvaško.⁴¹ Franc Starešinič iz Žuničev, belokranjske vasi ob mejni

38 Intervju z Katico Adlešič in Marijo Kordež, Adlešiči, 28. oktober 2017. <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>

39 Intervju s Frančiško Tahijo, Glavica v občini Bosiljevo, 5. junij 2018. Od 6:55 do 7:25. <https://youtu.be/yehSGt7Yvps>

40 Intervju s Francem Zepuharjem, Bušinja vas, 1. avgust 2017. Od 1:50 do 2:07. <https://youtu.be/q99ahOj7QJg>

41 Predsednik vlade RS Miro Cerar je na novinarski konferenci 10. novembra 2015 sporočil odločitev vlade, da bo v naslednjih dneh začela na schengenski meji s Hrvaško postavljatičasne tehnične ovire. http://www.vlada.si/medijsko_sredisce/sporocila_za_javnost/sporocilo_za_javnost/article/postavitev_tehnicnih_usmerjevalnih_ovir_na_schengenski_meji_nujen_in_zacasen_ukrep_56921/

reki Kolpi, kjer je na njegovi rojstni hiši še viden italijanski napis Vinceremo⁴², je dejal: »Bolj je zdaj trdna meja, kot je ondej bila.«⁴³

Zilje – primer študije majhnega kraja

Zilje so majhna vas, ki je v začetku leta 2019 štela 132 prebivalcev.⁴⁴ Popis prebivalcev leta 1931 je v Ziljah naštel 241 ljudi v 45 hišah. Ob začetku druge svetovne vojne so v vas prišli Italijani. V vasi so postavili utrjeno postojanko. V postojanko so spremenili hišo v Dolnjih Ziljah. V začetku je bilo v vasi nekaj fašistov, kasneje pa predvsem financarji.⁴⁵ Postojanka je bila del obmejnih enot, saj je bila reka Kolpa, meja z Neodvisno državo Hrvaško. Jeseni 1942 so se jim pridružili še navadni vojaki.⁴⁶ Postojanko so razširili tako, da so izpraznili še nekaj hiš, jih utrdili, povezali z rovi. Pred hišo ob cesti so postavili tudi bunker. Lastniki hiš so se morali zateči k sosedom.⁴⁷

Prvo leto okupacije ni bilo nasilnih akcij Italijanov proti domačinom. Nato pa so sledile različne represalije, ki so bile povezane s porastom partizanskega gibanja. Kot poseben ukrep so Italijani uvedli pošiljanje civilnega prebivalstva v internacijo. V taborišče so odgnali tudi Ziljane.⁴⁸ Italijanski vojaki so moške gnali iz Preloke po cesti skozi Zilje v Vinico.⁴⁹ V Vinici je bilo zbirno mesto v vrtači, dragi, kot temu rečejo Belokranjci, na mestu, kjer je danes zdravstveni dom. Posamezniki so se internaciji izognili zaradi srečnih naključij, kot npr. sorodniki Jožeta Starešiniča. Da se početje Italijanov ne bo dobro končalo, je njegovi babici dejal domačin iz Vinice.⁵⁰

Zajete prebivalce iz Zilj so odpeljali na Rab. Iz nekaterih družin so odpeljali več moških. Na nevzdržne razmere in probleme, ki jih imajo družine interniranih, je v svojem dopisu ljubljanski nadškofiji opozarjal tudi preloški župnik Jože Pokorn. Pismo je bilo precej ostro in župnik je pričakoval ustrezne odgovore in rešitve »preden zadnji

42 V času druge svetovne vojne so italijanski okupatorji po zidovih pisali VINCEREMO, v prevodu ZMAGALI BOMO. Po pričevanju Antona Stipaniča pa so belokranjski antifašisti dodali VIDET ČEMO. Intervju z Antonom Stipaničem, Ljubljana, 28. avgust 2017. Od 6:20 do 6:53. https://youtu.be/dmSKMLqAF_s

43 Intervju s Francem Starešiničem, Žuniči, 10. junij 2019. <https://youtu.be/TOHwcjuN8Fw>

44 Podatki o prebivalcih naselij na spletnih straneh SURS, https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc_05_prebivalstvo_10_stevilo_preb_25_05C50_prebivalstvo_naselja/05C5004S.px/

45 Gradivo za topografijo NOB, Bela krajina, 1. snopič, str. 52.

46 Gradivo za topografijo NOB, I Snopič, Bela krajina, Ljubljana 1958, str. 52.

47 Jože Starešinič, Vola so obesili v naš vodnjak, 0:34 – 8:21, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbXk>.

48 Jože Čemas iz Zilj omenja, da so zajete odpeljali avgusta 1943. Oče mu je pripovedoval, da so jih odpeljali, ko je koruza začela delati storže. Intervju z Jožetom Čemasom, Zilje, 19. junij 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta. Župnik Jože Pokorn v pismu škofijskemu ordinariatu omenja, da so bili internirani odpeljani 4. avgusta 1942. Dopis je shranjen med gradivom Župnije Preloka v NAL.

49 Jože Starešinič, Zilje, 21. februar 2019, Po sreči so ostali živi, <https://youtu.be/cN8mwTa0j6Y>, 0:36–0:52.

50 Prav tam.

interniranec umrje.«⁵¹ Pokorn je v pismu omenil tudi dvanajst umrlih iz njegove župnije. S sedeža škofije je namreč prejel seznam umrlih, podatke je moral vpisati v matično knjigo in uradno z dopisom obvestiti svojce. Pokorn je imena umrlih prebral pri maši in branje je slišala tudi Frančiška Čadonič iz Balkovec, po domače Biričina. Priče so izjavile, da se je Birička onesvestila.⁵² Po pričevanju Frančiške Tahija je župnik Pokorn imena umrlih bral 17. januarja 1943 pri maši v cerkvi Sv. Antona v Ziljah.

»... naš župnik, iz naše fare preloške, je pri maši objavil koliko jih je umrlo na Rabu, to so bili takvi trenutki, cela cerkev, vse, vsi kdor je bil v cerkvi je jokal [...] to so takvi trenutki, da se ne pozabijo.«⁵³

Iz družine Čemas sta bila na Rabu oče Franc in sin Ivan. Sin je bil star 20 let. Hrana v taborišču je bila obupna in interniranci so hrano iskali tudi v konjskih iztrebkih, ker so v njih lahko našli kakšno neprebavljeno zrno ovsa.⁵⁴ »Oče je umrl tam, sin se je vrnil. Ker oče je svojo hrano dal svojemu sinu Ivanu in tako je on preživel in prišel je nazad.«⁵⁵

Jeseni 1942 so Italijani svojo postojanko v Dolnjih Ziljah povečali, tako da so izpraznili tri hiše. Pri hiši ob cesti so naredili tudi bunker. Za njegovo izgradnjo so podrli enega od hlevov.⁵⁶ Domačini pripovedujejo, da italijanski vojaki vaščanom niso predstavljali nevarnosti. Obstajal je nekakšen nenapisan dogovor, da partizani ne napadajo omenjeno postojanko, Italijani pa tudi niso povzročali težav. Italijani so vedeli za partizane, a so jih domačini opozarjali, da obe vojski nosita puške, oni pa so neoboroženi in se morajo pokoravati obema stranema.⁵⁷ Ves nesmisel vojne in posledice, ki jih lahko prinesejo različne okoliščine, pa pove pričevanje Jožeta Starešiniča, kako sta njegova babica in mama kakih petsto metrov od domače hiše želi pšenico. Pristopili so partizani in se zanimali o posadki, da bi jo napadli. Ženski sta jih rotili, naj tega ne storijo, saj posadka vaščanom ni bila neprijazna. Poleg tega pa bi lahko kot odgovor na partizanski napad tudi požgali hiše, ki so obnovljene z denarjem, ki ga služijo možje v Ameriki. Poleg tega niso nikogar iz vasi ubili. Partizani postojanke niso napadli.⁵⁸ Še največja nerodnost je bila, ko je v vas prišel nov italijanski poveljnik, ki ni poznal položaja.⁵⁹ Oboroženih spopadov v vasi

51 Škofjskemu ordinariatu v Ljubljani, pismo datirano 10. marec 1943.

52 Angela Žugelj, Prišle so osmrtnice na Faro, <https://youtu.be/yZQx25MPTIU>. Angela Žugelj pravi: »Birička se je omrtila.« Hišno ime družine Frančiške Balkovec je bilo Biričini.

53 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

54 Jože Čemas iz Zilj omenja, da mu je to pripovedoval stric. Intervju z Jožetom Čemasom, Zilje, 19. junij 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

55 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

56 Jože Starešinič, Vola so obesili v naš vodnjak, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbXk>.

57 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

58 Pričevanje Jožeta Starešiniča, Zilje, 21. januar 2019, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

59 Intervju s Frančiško Tahija, Glavica, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

Dolina Ziljah.

Postojanka šteje cca 80 članov.

Oborožitev: 2-3 točke Brede, do 2 lahke
bazoa, in do 4 lahke mitraljeze.

Nastanjeni so v treh hišah 5, 6, 7.

Vsaka hiša ima okna zabičana in opremlje-
na z strel. lučmi. Okoli hiš kamnite
bankerje v višini 3 m, skori kamniti zid
so line (strelne) te bunkerje pokrivaajo z deska-
mi proti obrambi. Pokrili bodo tudi z zemljo.
Južni del j. 1, 2, 3, 4 so pokriti s beto-
nirani.

Stev. 9 jarek v višini 1,60 m
Črna voda vira.

Postojanka se utrjujejo.

Zahod: most od severne strani vt
gora in od Preloke.

Nemogoče od spodnje strani ob Kolpi.

Na hiši 8 in 11 osmatracnica z
lahkim mitraljezem.

Slika 9a in 9b: Partizanska skica postojanke v Ziljah

Slika 10: Rušenje bunkerja pred hišo v Ziljah ob cesti Vinica – Preloka. Bunker so rušili takoj po italijanski kapitulaciji. (Fotografija last Janez Uršič).

ni bilo. Streljanje je bilo slišati, kadar so italijanski vojaki iz postojanke želeli za kosilo kokoš. To so ustrelili in škodo plačali.⁶⁰

Na sliki 9a je skica in na hrbtni strani istega dokumenta je podrobnejši opis postojanke. Dokument je zagotovo nastal po novembru 1942, še verjetneje spomladi ali poleti 1943. Partizanski obveščevalci so na dveh straneh dokumenta narisali skico in napisali podrobne podatke o posadki. V postojanki naj bi bilo do 80 financarjev s kar močno oborožitvijo. Če je bilo vojakov res toliko, je na tri vaščane pričel en italijanski vojak. Posadka naj bi bila oborožena z 2 ali 3 težkimi bredami, do 2 lahkimina minometalcema in 4 lahkim mitraljezi. Puške v seznamu niso našteje, saj jo je imel vsak vojak. Ob hišah so zgradili bunkerje, visoke do 3 metre, okoli utrjenih hiš pa napeljali bodečo žico. Za varno gibanje med bunkerju so izkopal 1,6 metra globok jarek.⁶¹ Število vojakov v posadki je bilo najverjetneje manjše oz. se je lahko spreminjalo. Po izjavah Jožeta Starešiniča naj bi bilo vojakov nekje med 30 in 35.⁶² Posadka v Ziljah se je oskrbovala iz Vinice

60 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

61 SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680. Obveščevalsko poročilo Dolne Zilje. Dvostransko poročilo, na eni strani je skica terena s številčnimi oznakami. Na drugi strani je podroben opis zgradb, način utrjenosti in oborožitve.

62 Pogovor z Jožetom Starešiničem, 21. februar 2019. Po pričevanju njegove babice naj bi bilo v njihovi hiši nekako

oz. Črnomlja. Za prevoz različnih stvari, predvsem hrane, so uporabljali tudi domačine. Domačini so z Italijani vsaj do poletja 1942 nekako shajali. Italijani se nad vaščani niso znašali, saj naj bi jim npr. celo plačevali za kure, ki so si jih zaželeli.⁶³

Otroci so v šolo hodili v Preloko in po pričevanju so morali vedno mimo postojanke v Dolnjih Ziljah. Kako je bilo to neprijetno za otroke, ki so morali dnevno mimo vojakov, bunkerjev in žičnih ovir, si je nemogoče predstavljati. Zgodba, ki nam jo je povedala Frančiška Tahija (roj. Balkovec), se nam lahko zdi prikupna.⁶⁴ Vendar pa kaže kakšnim pritiskom so bili podvrženi otroci, ki so morali mimo različnih vojakov, ko so šli v šolo. Na koncu domače vasi so morali mimo Italijanov, po bližnjici čez travnike in jase so lahko srečali partizane. Vojna je grobo prekinila življenje teh otrok. Izpostavljeni so bili različnim nevarnostim in oviram. Ovirano je bilo tudi njihovo šolanje. Otroci v šoli v Preloki so imeli pravzaprav s šolanjem še srečo.

Po italijanski kapitulaciji so čez vas šle nemške enote. Od pozne jeseni 1943 pa je bilo to svobodno ozemlje.

Viri in literatura

Viri

SI AS, 1773, t.e.773, Poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo.

SI AS, 1790, Okrajno glavarstvo Črnomelj.

SI AS 1851 Glavni štab, t. e. 59. p.e. 1680.

SI AS 1865 Komanda vojne oblasti in komande mest VII. Korpudsa, t.e.211.

NŠAL, RAZNO, fasc. 25 A, IX. OKUPACIJA IN REVOLUCIJA.

NŠAL, Župnija Preloka

SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680

Gradivo za topografijo NOB, Bela krajina, I. snopič, <https://www.sistory.si/11686/26935>

Medunarodni ugovori 1941, Nezavisna država Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova, Zagreb 1941, <https://www.sistory.si/11686/34898>

Literatura

Cuccu, Giovanni, Ivo: Šestnajst mesecev med slovenskimi partizani. Ljubljana, Borec, 1979.

Dular, Jože: Adlešiči v Beli krajini. Ljubljana, Ljudska pravica, 1960.

Ferenc, Tone: Fašisti brez krinke, dokumenti 1941-1942. Ljubljana. Maribor, Obzorja, 1987.

Polič, Radko: Belokranjski odred. Ljubljana, Partizanska knjiga, 1975.

Rus, Zvonko: Kronika mesta Metlike II. Metlika, Belokranjsko muzejsko društvo, 2003.

Zveza borcev NOV: Metlika v plamenih, 1964.

20 mož, v obeh ostalih pa po nekako 5 ali 6, skupaj torej nekaj čez 30.

63 Pričevanje Jožeta Grduna, Zilje, 5. junij 2018, posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.

64 Otroci meje/Children of the Border, <https://youtu.be/0NZp3PfVdTQ>, Frančiška Tahija, Buongiorno, 0:07-1:59.

- Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani: Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana, Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine v Ljubljani, 1937.
- Žabkar, Lojze, Jože: Izpovedi. Ljubljana, Križniški priorat, 1991.
- Weiss, Janez: Od daleč je videla kako so padale bombe na mesto. Memento ob 70-letnici bombardiranja Črnomlja 3. oktobra 1943. Črnomelj, Občina Črnomelj, 2013.
- Weiss, Janez: Ves Dragatuš trpi, krivi in nekrivi. Memento ob 70-letnici bombardiranja vasi Dragatuš 5. maja 1944. Dragatuš, Krajevna skupnost, 2014.

Intervjuji v hrambi arhiva projekta in objavljeni intervjuji

- Adam, Tončka, Dragatuš, 10. 9. 2017, Vrag ti materi, vstrelji že enkrat, <https://youtu.be/hHbwTk2T9ZI>
- Adlešič, Katica, Kordež, Marija, Adlešiči, 28.10.2018, Adlešiče so izropali in požgali, <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>
- Bogdanović, Gabre, Hrast pri Metliki, 29. 6. 2017, Še danes obžalujejo, <https://youtu.be/jCP2TTePVvo>
- Car, Danica, Brezovica, 3. 8. 2017.
- Čemas, Jože, 19. 7. 2019
- Goleš, (Janta) Janko, Vukšiči pod Radatoviči, 5. 7. 2017, Meja nam je koristila, <https://youtu.be/B9ejRZckQQU>
- Grdun, Jože, Zilje, 5. 6. 2018
- Jug, (Tinčika) Martina, Metlika, 19. 8. 2017, Hrvati niso smeli priti sem, https://youtu.be/szQsP0R_lrM
- Kočevar, Franc, Bojanja vas, 9. 7. 2017, <https://youtu.be/RkzrM-xplPc>
- Klepec, Jožef, Krasinec, 3. 9. 2017, Žide so okradli na Kolpi, https://youtu.be/dio_y0OITPY
- Kordež, Marija, Adlešiči, 28. 10. 2017, Adlešiče so izropali in požgali, <https://youtu.be/07o0UM0hbbY>
- Starešinič, Franc, Žuniči, 29. 6. 2019, Italijanska obmejna postojanka Žuniči, <https://youtu.be/TOHwcjuN8Fw>
- Starešinič, Marija, Črnomelj, 14. 8. 2018, Zora, <https://youtu.be/D3vrenYJBFA>
- Starešinič, Ivan, Balkovci, 5. 6. 2018, Žuniči med italijansko okupacijo, <https://youtu.be/FlxifP3kYTc>
- Starešinič, Jože, Zilje, 5. 6. 2018, Vola so obesili v naš vodnjak, <https://youtu.be/iJeHZ6OYbxx>, <https://youtu.be/eN8mwTa0j6Y>
- Stipanič, Anton, Ljubljana, 28. 8. 2017, Partizani meje nismo priznali, <https://youtu.be/sRkD51Tf9KQ>
- Špehar, Ivan in Štefka, Breg, 2. 12. 2017, Kristus je bil prvi komunist, <https://youtu.be/XDRfAI2IPcU>
- Tahija, Franciška, Glavica (Občina Bosiljevo), 3. 6. 2018, Župnik je objavil koliko jih je umrlo na Rabu, <https://youtu.be/yehSGt7Yvps>
- Žugelj, Angela, Zilje, 5. 6. 2018, Prišle so osmrtnice na Faro, <https://youtu.be/yZQx25MPTIU>

Splet

http://www.vlada.si/medijsko_sredisce/sporocila_za_javnost/sporocilo_za_javnost/article/postavitev_tehnicnih_usmerjevalnih_ovir_na_schengenski_meji_nujen_in_zacasen_ukrep_56921/

Otroci meje/Children of the Border, <https://youtu.be/0NZp3PfvdTQ>

https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__10_stevilo_preb__25_05C50_prebivalstvo_naselja/05C5004S.px/

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, SI AS 1790, škatla 5, mapa 4.

Slika 2, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2.

Slika 3, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2.

Slika 4, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor zemljevida Rok Ciglič. Avtorji vsebine Bojan Balkovec, Božidar Flajšman in Blaž Štangelj.

Slika 5, Arhiv Božidarja Flajšmana.

Slika 6, SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. II comune di Metlika okolica, Občina Metlika okolica, 18. 8. 1941. Visokemu komisarijatu za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani. V tukajšnji občini je 15 posestnikov, ki imajo svoje vinograde prek meje.

Slika 7, Belokranjski muzej Metlika.

Slika 8, Arhiv projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman.

Slika 9, SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t.e. 59, p.e.1680.

Slika 10, Arhiv Janez Uršič.

Summary

Božidar Flajšman, Bojan Balkovec

Occupation borders in Bela krajina 1941-1945

The occupation border between fascist Italy and the Ustashe Independent State of Croatia (NDH) in Bela krajina ran along the border of the Črnomelj district, from Trdinov vrh along the Gorjanci ridge and Žumberk to the Kolpa River near Božakovo, moving along the Kolpa River up to Predgrad. To prevent the Slovenian and Croatian partisan brigades from crossing the border, the Italians intended to fortify the border at Gorjanci/Žumberk with a corridor of wire fence and bunkers. No wire fence was conceived along the Kolpa River, only fortified bridges and other structures. Due to the capitulation in the spring of 1943, the Italians only managed to build five bunkers near Metlika. The border cut deep into people's daily lives, especially farmers who had land on both sides of the border. People along the border also faced the issue of refugees coming from the NDH, especially the Jewish population. Residents of Žumberk with Orthodox roots believed the border was quite useful since it prevented the Ustashe from coming to the Italian occupation area. In May 1941, there were individual attempts to annex the municipality of Radatovići, which was part of the Črnomelj district, to the NDH; and an attempt to annex the entire region of Bela krajina to Nazi

Germany. A strong resistance movement evolved very quickly, forcing the Italians to leave smaller border outposts as early as December 1942. From then on, they stayed in larger towns only, surrounding them completely or partially with bunkers and barbed wire.

After the capitulation of Italy in September 1943, Bela krajina became a free territory where the headquarters of the National Liberation Army and the partisan detachments of Slovenia was set up in addition to the Executive Committee of the Liberation Front, and many other institutions. By the end of the war, only a couple of individual invasions of Germans and Ustashe had hit Bela krajina.

Zilje is a small village on the banks of the Kolpa River. There was a crew of the Italian Guardia di Finanza. The villagers had no problems with them. Like in other places in Bela krajina, the Italian Army deported many men from Zilje to camps. A lot of them died there due to unbearable conditions.

Today, comparisons between the former occupation border and the current wired border with the Republic of Croatia are being made.